

Che'j tyi' ja'bil 1994 jiñi Junmojt yumulob tyi' pejty'eel pañimil ts'ij ty'ejmpayob i bu (Asamblea General de las Naciones Unidas) che'j tyi' bolomp'ejl ts'ijc che'j tyi' agosto (9 de agosto) ts'aj ts'ijctyesujñtyi' jiñi ñuc bu ty'añ, cha'añ jiñuch ñuc bu i q'uijñ tyi' pejtyeel pañimil cha'añ i weñlel jiñi indigenajob. (Día Internacional de los Pueblos Indígenas del Mundo). Añ c'ajbul i sujmllel cha'añ tsa'j mejli ili ñuc bu juñ, cha'añ mi ty'ajob i weñlel jiñi p'ujmp'ujñobu tyi' pejtyeel pañimil, jiñi juñ, ñuc i c'ujñibal jiñuch cha'añ ma'añix mi' chujñ ujty'el jiñi tyij'clujñty'el tyi' tyojlel jiñi indigenajob. Jiñi junmojt bu jiñi yumulob tyi' pejtyeel pañimil woli i yujq'uejñob i ñuclel jiñi indigenajob, yic'oty mi' ts'ijctyesañob cha'añ yom mi' tyajob i weñlel, cha'añ ma'ñic mi' ch'ujñ chilbentyelob i lum tsa'j bu i cuybeyob jiñi i ñojtye'elob, cha'añ ma'añic mi' ch'ujñ tyajob i ts'ajlentyel baq'ui jach mi' ch'ujmtyilob, come jiñi i ñojtye'elob wen wocol tsi' i ñujsayob q'uijñ ila tyi' pañimil.

Tyi' pejty'eel i ñuclel, ili ñuc bu q'uijñ tsa'j bu chajpuntyi' cha'añ i q'uijñilel jiñi indigenajob jiñuch i ty'ejchibal jiñi e'tyel. Jiñi ts'ijib bu tyañ mi' yul cha'añ mi' ty'ajob i weñlel yic'oty cha'añ mi' lac c'ujñ bajche' yom mi' lac coltyan pejty'eel jiñi indigenajob. Jiñi ts'ijib bu juñ mi' yul cha'añ jiñi yumulob yom i mi' tyojesan majlel jiñi i lumal yic'oty cha'an mi' i yuq'uejñ i tyajob i weñlel ya' baqui mi' ch'ujmtyulob jiñi indigenajob. Añix chajc'ajl jab woli tyi' ña'jty'iñty'el, jiñi yumulob yic'oty jiñi junmojty indigenajob yom mi' comob i ty'añ cha'añ mi' ty'ajob i comol weñlel cha'añ ma'añic mi' chujñ ochel wocol che'j bajche' tsa'j ujtyi' tyi' wajali. Yom mi' comol tyejmob i ty'añ jiñi yumulob yic'oty jiñi indigenajob cha'añ mi' q'uejlob tyi' ñuc jiñi ts'ijib bu ty'añ tsa'jbu mejli cha'añ mi' mejlel tyi' c'ujñel cha'añ mi' i tyajob i weñlel jiñi indigenajob tyi' pejty'eel pañimil.

Che'j tyi' jiñi jo'jbaj'c yic'oty i waxucp'ejl jab (2008) jiñuch i ja'bilel jiñi pejty'eel mu' bu i chajleñob yan ty'ac bu ty'añ, Ili ñuc bu q'uijñ, jiñuch cha'añ mi' lac' c'ujñ bajchej yilal mi' ñujjsañob q'uijñ jiñi indigenajob tyi' pejty'eel pañimil, yic'oty cha'añ mi' lac q'uejl tyi' ñuc pejty'eel jiñi i wocol tyi' jujumpejl q'uijñ, yic'oty bajche woli i sajtyel majlel i ty'añ tyi' pejty'eelob. Jiñi i ty'añob wolix i q'uejxt'yuel majlel tyi' jujumpejl q'uijñ, che'j ja'el wolix i sajtyel majlel jiñi ñuclelob i ña'jtyibal. Jiñi cha'añ mic' sujbeñob pejty'eel jiñi yumulob tyi' pañimil, yic'oty indigenajob, ba mi' ty'ejmpañob i bu pejty'eel yumulob tyi' pañimil yic'oty pejty'eel mu' bu i chajleñob jiñi e'tyel cha'añ i wejñlel jiñi p'ujmjp'ujñob bu tyi' pañimil cha'añ yom mi' lac coltyañob cha'añ ma'añic mi' sajtyel jiñi i ty'añob pejty'eel yujilob bu ty'añ tyi' chajp, yom mi' lac c'ujñty'añ ili ñuclel lac lumal cha'añ mi' mejlel i coltyañob i bu jiñi xwi'il colelob tyi' pejty'eel ora.

Ban Kin-moon, Secretario de las Naciones Unidas
Jiñuch tsa'j bu i yulu che tyi' Q'uijñilel i ñuclel pejtyeel jiñi indigenajob tyi' pañimil,
Jo'jbaj'c yic'oty i waxucp'ejl jab (2008)

I ty'ejchijbal

Jiñi ts'ijib bu ty'añ tsa'j bu i yulu jiñi junmojt yumulob tyi' pañimil (Naciones Unidas) cha'añ mi' tyajob i weñlel jiñi indigenajob jiñuch i wujt jiñi cajbul e'tyel yic'oty comol ty'añ, jiñi ty'ejmpajbuj tsa'j ty'echi che'j tyi' lujump'ejl y chuñc'al jab, jiñi subcomisión mu' bu i cujñty'añ jiñi mu' bu i ts'ajlenty'elob mach bu oñobic ila tyi' pañimil, jiñi Consejo Económico y social jiñi ñuc bu i ye'jty'el ya' baqui mi' ty'ejmpañob i bu jiñi junmojt yumulob tyi' pañimil Organización de las Naciones Unidas (ONU) tsij' meleyob jujñp'ejl ñuc bu juñ cha'añ mi' q'uejlel bajche' añob i cujxty'ulel jiñi indigenajob tyi' pejty'elel pañimil.

Tyi' yujty'ibal jiñi e'tyel cuñjbil bu che'j bajche' Martinez Cobo tsa'j pajsle tyi' tyojlel jiñi Subcomisión che'j tyi' 1981 yic'oty tyi' 1984, tsa'j ña'jty'untyi cha'añ yom mi' "ty'ejchel jump'ejl e'tyel tyi' tojlel jiñi indigenajob" tsaj' wajchocontiyob jiñi añob bu i ña'jtyibal, che'j tyi' 1982 tsij' meleyob i yejtyel che'j bajche' órgano subsidiaria. Che'j tyi' 1985, ili añob bu i ña'jtyibal tsij' ty'echeyob i ts'ijbañob ñuc bu juñ, che'j tyi' yujty'ibal i ts'ijbuñtyel juñ, ts'ij ch'ujmuyob tyi' weñta jiñi subcomisión che'j tyi' 1994 tyi' tojlel jiñi Comisión de Derechos Humanos (ONU).

Tsaj' tyo ñumi jujmp'ejl jab, jiñi comisión che'j bajche' mi' yul ya tyi' párrafo (5) tsaj' ts'ijcty'esujñtyi' tyi' juñ 49/214 tyi' tyojlel jiñi Asamblea General, che'j tyi' junc'ajl i yujxpejl ts'ijc che'j tyi' diciembre che'j tyi' 1994 tsaj' ts'ijcty'esujñtyi' cha'añ mi' ty'ejchel jiñi e'tyel yic'oty cha'añ mi' weñ ña'jty'untyel bajche' yom mi' ty'ajob i weñlel jiñi indigenajob, tsaj' tejchi' jiñi e'tyel ya tyi' juñ tsaj' bu i mele' jiñi subcomisión, tsij' ty'ejmpayob pejty'elel jiñi ty'añ melbil bu tyi' ts'ijib bu juñ, che'j tyi' ty'ejchibal tsaj' ts'ijctyesujñtyi' tyi' tyojlel jiñi Naciones Unidas jiñi wajchocobilob bu tyi' tyojlel jiñi indigenajob tsaj' sujclubentyiyob i c'aba' che'j bajche' "Conclave Indígena"

Che'j tyi' junlujump'ejl ty'ejmpaj bu jiñi wajchocojbilob bu, tsaj' ujtyi' i melob jiñi juñ che'j tyi' jo'baj'c i wujcp'ejl jab (2006), tyi' jiñi jach bu ja'jbil tsaj' pajsle ya tyi' Consejo de derechos Humanos, che'j bu tsi' ty'ejmpayob i bu, tsij' ch'ujmuyob tyi' ñuc ili juñ che'j bajche' 2006/2, che'j tyi' junc'ajl i bolomp'ejl tsi'c che'j tyi' junio che'j tyi' jo'baj'c i wujcp'ejl jab (29 de junio 2006), tsaj' chaj' ch'ojqui majlel tyi' tyojlel jiñi Asamblea General de Naciones Unidas cha'añ ch'ujmbilix tyi' ñuc jiñi juñ.

Mi' lac q'uejl, tsaj' ñumi junc'ajl jab cha'añ tsaj' mejli ili ñuc bu juñ, che'j tyi' uxlujump'ejl septiembre che'j tyi' jo'baj'c i wucp'ejl jab (2007) jiñi Asamblea General de las Naciones Unidas che'j tyi' jump'ejl i yujxc'ajl tyejmpa bu, tsij' ch'ujmuyob tyi' ñuc ili juñ baq'ui mi' ty'ajob i weñlel jiñi indigenajob tyi' pejty'elel pañimil.

Jiñi Méjico tsij' xch'umuj tyi' ñuc ili juñ tsaj' bu i chajpa jiñi junmojt yumulob (Asamblea General), chej' tyi' 1985 tsij' ty'echej i chajpañob i weñlel jiñi pu'mjp'uñobu chujmulob bu tyi' pejty'elel pañimil.

Jiñi tsi'jib bu ty'añ chucbil tyi' jump'ejl organismo ñuc bu i c'ujñibal (ONU) ili yumuntyel jiñuch mu' bu i yu'c tyi' coel jiñi i weñlel pejty'elel jiñi tyoj bu yom melol tyi' tyojlel jiñi indigenajob.

Jiñi tsi'jib bu ty'añ jiñuch i x'ic'ol jiñi yumulob cha'añ yom mi' ts'ujctyesañob chuqui ts'ijbubil tyi' juñ.

Jiñi cha'añ, jiñi ñuc bu juñ tsaj' bu i mele jiñi junmojty yumulob (Naciones Unidas) jiñuch cha'añ mi' yujq'uejl tyi' cujñel tyi' tojlelob jiñi indigenajob cha'añ mi' mejlel i coltyañob i bu yic'oty cha'añ yom wen bu meloñel tyi' tyojlel jiñi indigenajob tyi' pejty'elel pañimil.

Cha'añ mi' yujtyel jiñi tyoj bu meloñel, jiñuch yom mi' ts'ujctyesujñtyel che bajche' ts'ijbubil i cha'añob pejty'elel jiñi yumulob tyi' pañimil.

Tyi' lac lumal Méjico chej' bajche' mi' lac q'uejl tyi' tyojlel jiñi Comisión Nacional para el Desarrollo de los Pueblos Indígena (CDI) tsa'ix i yulu cha'añ mi' ts'ujctyesan chuqui ts'ijbubil i cha'añ jiñi ñucob bu i y'ejtyel ya tyi' Naciones Unidas, cha'añ mi' yujtyel wen bu melonel yic'oty cha'añ mi' yujq'uel tyi' cujñel jiñi ts'ijbubil bu tyi' ñuc bu juñ. Tsa'ix ts'ijbuntyi tyi' juñ chej' tyi' uxlujump'ejl tsi'c tyi' septiembre chej' tyi' jo'c'ajl yic'oty i wucp'ejl ja'b (2007).

Jiñi cha'añ jiñi yumul ila tyi' Méjico mi' ts'ijctyesan cha'añ mi' ja'c jiñi ty'añ tsaj' bu mejli tyi' tyojlel jiñi yumulob tyi' pejty'elel pañimil cha'añ mi' caj' i tyajob i wenlelob jiñi indigenajob.

Luis H. Álvarez Álvarez
Director General de la
Comisión Nacional para el Desarrollo de los Pueblos indígenas

Uxc'ajl, ñaxam bu ty'ejmpabu

Uxc'ajl yic'oty i waxujcp'ejl chuqui mi' ña'jtyuntyel.

I ts'ijbuntyel cha'añ mi ja'q'uejl jiñi comol ty'añ tsaj' bu i mele jiñi colem ty'ejmpajbu.

[Maxto añic i cuñjbal jiñi Ña'al bu Comisión (A/61/L.67 y Add.1)]

61/295. Jiñi junmojty yumulob tyi' pejty'elel pañimil (Naciones Unidas) mi' Tsi'jcty'esañ junp'ejl ñuc bu ty'añ cha'añ mi' ty'ajob i weñlel jiñi indigenajob.

Jiñi ñuc bu ty'ejmpaj bu yumulob. (Asamblea General)

Chej' mi' lac q'uejl jiñi ty'añ ts'ijbubil bu ya tyi' ½ tyi' tojlel jiñi Consejo de Derechos Humanos, chej' tyi' junc'ajl i bolomp'ejl junio chej' tyi' jo'ba'jc' yic'oty i wujcp'ejl jab (2006), jiñi Consejo tsi' tsi'jcty'esa cha'añ añuch jiñi ñuc bu juñ cha'añ mi' ty'ajob i weñlel tyi' pejty'elel i tyejclum jiñi indigenajob.

Chej' mi' lac ñajty'añ ba ora tsaj' ts'ijbuntyi 61/178, chej' tyi' junc'ajl diciembre tyi' jo'ba'jc' yic'oty i wujcp'ejl jab (2006), tsaj' ña'jtyuntyi cha'añ mi' ñajt an majlel, jiñi i ña'jtyuntyel chej' bajche' yom mi' i comol mejlel jiñi ty'añ cha'añ mi' ty'ajob i weñlel jiñi p'ujmp'uñob bu. Chej' ja'el tsaj' ña'jtyunty mi' yujtyel jiñi e'tyel chej' maxtyo añic tsaj' ujtyi jiñi uxc'ajl tyejmpabu,

Jiñi junmojty yumulob tyi' pañimil (Naciones Unidas) mi' ch'ujm tyi' weñta cha'añ mi' jaq'uejl yic'oty cha'añ mi' ts'ijcty'esan jiñi ñuc bu ty'añ, cha'añ mi' ty'ajob i weñlel pejty'elel jiñi indigenajob tyi' pañimil.

Wucp'ejl i joc'ajl tyejmpabu

Uxlujump'ejl tsi'jc chej' tyi' septiembre chej' tyi' jo'ba'jc' yic'oty i wucp'ejl jab (2007).

I Ty'ajm'esuñty'el (Anexo)

Jiñi ts'ijib bu ty'añ ts'aj bu i ts'ijctyesa jiñi junmojty yumulob tyi' pejty'elel pañimil (Naciones Unidas) cha'añ mi yujty'el tyoj bu meloñel tyi' tyojlel pejty'elel indigenajob.

Jiñi ñuc bu i ty'ejmpaj bu yumulob, (Asamblea General)

Chej' bajche' yom mi' c'ujñel jiñi juñ tsaj' bu ña'jtyuñtyi tyi' tyojlel jiñi ñuc bu tyejmpaj bu yumulob yic'ot cha'an yom mi' ja'q'uejl chuqui ts'ijbubil, Mi' ts'ijctyesujñtyel cha'añ pejtyelel i tyejclum jiñi indigenajob junlajalob mi' q'uejlel tyi' tyojlel jiñi yumulob yic'oty cha'añ mi' ts'ijbuntyel tyi' juñ i ñuclel i melbalob, cha'añ yom mi' yujtyel weñ bu meloñel tyi' tyojlelob yic'oty cha'añ mi' chu'jmel tyi' ñuc chej' bajche' mi' ñusañob q'uijñ tyi' jujunchajp tyejclum.

Mi' tsi'jctyesujñtyel cha'añ pejtyelel jiñi indigenajob yom mi' chajleñob e'tyel cha'añ mi' pujsob i ña'jyibal cha'añ mi' mejlel i cuñtyesañ yañob bu tyejclum yic'oty mi' q'uejlel tyi' ñuc jiñi ña'jtyibal cha'añ cujxul mi' yajñel tyi' pejtyelel ora,

Mi' tsi'jctyesujñtyel cha'añ baq'ui jach mi' tyajob i cujñtyesunttyel yic'oty i chajpujñtyel chuq'ui yom melol cha'añ mi' coltyañob i bu yic'oty chej' bajche' mi' mejlel i sujbob i ñuclel yic'oty chej' bajche' an i cujxyulel i ñojtye'elob, chej' bajche añob i ñopbal jiñi indigenajob, mach yomic mi' tyajob i ts'ajleñtyel tyi' tyojlel yambu lac piulob mach bu lajalac i ña'jtyibal, jiñi yumulob tyoj mi' cajel tyi meloñel, mi' yuq'uejñ i tyoj i mul jiñi joñtyol bu ña'jtyibalul.

Mi' ch'aj tsi'jctyesujñtyel, chej' bajche' mi' ñajtyañob cha'añ mi' tyajob i weñlel jiñi indigenajob, yom mi' bajñel chajpañob i bu mach yomic mi' yochel jiñi mu bu i tyojx ña'jtyibalul.

Xch'ijiyem chej' bajche tsij' yuj'biyob wocol jiñi indigenajob c'ujlul tyi' tyojlel i ñojtye'elob chej' baq'ui ora tsaj' juli tyilel jiñi susuc wiñicob tsij' chilbe i lum baqui mi' chajleñob e'tyel jiñi indigenajob, mi' lac q'uejl ma'añic mi' tyajob i weñlel tyi' lumal p'ujmp'ujn i cujxyulel tyi' jujuntyiqulob,

Jiñi cha'añ yomix mi' q'uejlel tyi' ñuc yic'oty mi' yujq'uejl tyi' cujñel i ña'jtyibal chej' bajche' mi' chajpañob i wejñlel yic'oty cha'añ mi' cujñtyañob chuqui an i cha'añ, chej' bajche' mi' chujñ cujxyesañob jiñi weñ bu i ña'jtyibal tsaj' bu i cuybe i ñojte'elob chej' bajche yom mi' chujñ cujñtyañob pejtyelel chuqui an tyi' lum jiñi indigenajob.

Yom mi' tsi'jbuntyel tyi' juñ jiñi comol ty'añ cha'añ jiñi yumulob tyi' jujump'ejl pañimil mi' yuc'ob tsi' cujñel yic'oty cha'añ mi' q'uejlel tyi' ñuc jiñi i ña'jtyibal jiñi indigenajob.

Tyijicña yom mi' lac q'uejl chej' mi' tyempañob i bu jiñi indigenajob cha'añ mi' tyajob i wejñlel yic'oty cha'añ mi' cujñty'añ chuqui an i cha'añ, yaix añ i yoralel mi' yujtyel pejtyelel joñtyol bu ña'jtyibalul mach yomic mi' chujñ q'uejlel tyi' lolom i ña'jtyibal jiñi indigenajob baqui jach mi' tyejmpañob i bu.

Yom mi' chujñ cujñty'añ i weñlel yic'oty pejty'eel chuqui añ tyi' i lum cha'añ cujxul mi' yajñel jiñi i ña'jtyibal yic'oty cha'añ mi' chujñ a'c tyi' cujñel i ñuclel yic'oty yom bu i comol melob tyi' wi'il jiñi indigenajob.

Weñ ñuc i c'ujñibal jiñi i ña'jtyibal jiñi indigenajob yic'oty chuqui mi' melob cha'añ mi' colel i weñlel chej' bajche yom mi' cujñtyuñtyel pejtyelel chuqui an tyi' pañimil,
Weñ tsi'quijl i chej' bajche' mi' chajpañob i bu jiñi indigenajob mi' lac q'uejl chej' bajche' tsi'j comol chajpayob i bu tyi' pejty'eel pañimil cha'añ mi' tyajob i tyijicñuyel baqui an jiñi tsujñsajob i cha'añ yumulob tyi' jujump'ejl tyejclum.

Wen c'ujmbil chej' bajche' mi' chajleñob cujñtyesa, tyoj bu meloñel, cha'añ i weñlel i yalobilob jiñi indigenajob, yic'oty chej' bajche' añob i cujxyulel i ñojtyelob mi' chajleñob comol e'tyel cha'añ mi' tyajob i weñlel jiñix alp'ejñelob.

Yom mi' lac chujñ cujñty'an jiñi ts'ijbubil bu tyi' juñ cha'añ mi' tyajob i weñlel jiñi pejtyelel indigenajob tyi' jujump'ejl tyejclum, yic'oty mi' x'icbentyelob jiñi yumulob cha'añ mi' ts'uctyuyel chuqui ña'jtyubil tyi' tyojlel pejty'eel jiñi yumulob tyi' pañimil. (5)

Chej' ja'el pejtyelel chuqui ts'ijbubil tyi' juñ cha'añ lac comol weñlel, yom mi' chujñ' colel tyi' comol ty'añ yic'oty jiñi yumulob tyi' lac lumal cha'añ chujñ' tyijicña mi' yajñelob tyi' pejtyelel jiñi indigenajob.

Jiñi c'ujñbil bu ya tyi' juñ tsaj' bu i ts'ijbaj jiñi junmojty yumulob tyi' pañimil (Naciones Unidas) yic'oty ts'aj' bu i ts'ijbayob pejtyelel yumulob tyi' pañimil cha'añ mi' ty'ajob i weñlel yic'oty cha'añ mi' c'ujñtyañob pejtyelel i ña'jtyibal, (Pacto Internacional de Derechos Economicos, Sociales y Culturales) yic'oty chej' bajche' ts'ijbubil cha'añ mi' ty'empañoob i bu (Pacto Internacional de Derechos Politicos), yic'oty i ts'ictyesuñtyel chuqui ña'jtyibil cha'añ mi' mejlel ts'aj' bu ujtyi tyi' Viena, Mi' ts'ijctyesujñtyel cha'añ weñ ñuc i c'ujñibal jiñi mu' bu i bajñel chajpañoob jujumpejl tyejclum indigenajob cha'añ mi' mejlel i c'ajtyiñoob tyi' tyojlel yumulob jiñi i coltyuñtyel cha'añ mi' tyajob jiñi i weñlelob yic'oty tyoj bu i ña'jtyibal.

Ma'añic mi' mejlel tyi' muctyuyel chuqui albil, come che'uch ts'ijbubil tyi' juñ cha'añ jiñi indigenajob mi' mejlel i bajñel ña'jtyañob chej' bajche yom mi' ty'ajob i weñlel. Come ts'ijbubil i cha'añ jiñi yumulob tyi' pejtyelel pañimil.

Jiñi i weñlel i ña'jtyibal jiñi indigenajob c'ujñbil come che'uch ts'ijbubil tyi' juñ, cha'añ yom mi' tyajob i tyijicñuyel yic'oty cha'añ mi' comol melob jiñi ty'an yic'ot jiñi yumulob, cha'añ tyoj bu meloñel, chej' ja'el cha'an mi' laj ty'ajob i c'uxbityel yic'oty i weñlelob.

Jiñi cha'añ mi' xi'jcbentyelob jiñi yumulob tyi' jujump'ejl tyejclum cha'añ yom mi' ts'ujctyesañob chuqui albil tyi' tyojlel jiñi yumulob tyi' pejtyelel pañimil, cha'añ yom mi' q'uejlel tyi' ñuc jiñi i ña'jtyibal indigenajob-

Jiñi cha'añ pejtyelel ña'jtyibil bu tyi' tyojlel jiñi junmojty yumulob tyi' pejtyelel pañimil (Naciones Unidas) yom mi' chujñ' a'c tyi' cujñel yic'oty mi' xi'jcbenñob pejtyelel yumulob cha'añ mi' cujñtyuñtyel i ñuclel jiñi i ña'jtyibal jiñi indigenajob.

Jiñi ty'añ tsaj' bu tsij'buntyi jiñuch i tyejchibal cha'añ mi' cujñel yic'oty cha'añ mi' chujñ' cujñtyuñtyel i wejñlel jiñi indigenajob jiñuch tsaj' bu i ch'ajpayob jiñi yumulob tyi' pejtyelel pañimil.

Pejty'elel jiñi indigenajob mach yomic mi' tyajob i ts'ajlentyel, yom comol mi' chujñ' ajñelob tyi' pejtyelel ora, come c'ujñbil i ñuclel i yom chujñ' cujxul mi' yajñel i ña'jtyibalob cha'añ uts'at mi' yajñelob.

Jiñi indigenajob chumulob bu tyi' chajp bu tyejclum, mach juñlajalic mi' tyajob i weñlel, come an tyi' chajp chej' bajche añ i ña'jtyibalob tsaj' bu i cuybe i ño'jtyelob.

Jiñi junmojty yumulob tyi' pejty'elel pañimil ts'ij ts'ijctyesayob jiñi ñuc bu ty'añ cha'añ i wejñlel pejtyelel jiñi indigenajob, jiñi ty'añ mi' yul chej' 'bajche' iliyi: cha'añ yom comol mi' yajñelob yic'oty cha'añ mi' lac chujñ q'uel tyi' ñuc lac bu.

Ñaxañ bu ty'añ:

Pejty'elel i tyejclum jiñi indigenajob yom mi' ty'ajob i weñlel yic'oty i tyijicñuyel tyi' jujuntyiq'uul yic'oty tyi' jujump'ejl tyejclum, mi' mejlel i bajñel chajpañob chej' bajche' mi' mulañob chumtyil, come chej' u'ch c'ujñbil yic'oty ts'ijbubil tyi' ñuc bu juñ ts'aj bu i ña'jty'ayob jiñi ñuc bu yumulob tyi' pejty'elel pañimil.

I cha'jp'ejlel ty'añ:

Jiñi tyejclum yic'oty jujuntyiq'uul indigenajob mi' mejlel i b'ajñel chajpañob chej' bajche' mi' mulañob chumtyil tyi' jujunp'ejl tyejclum ty'ac yic'oty junlajalob mi' q'uelelob tyi' pejtyelelob, mach yomic mi' tyajob i ts'ajlentyel come ch'ej 'uch mi chujñ q'uelob tyi' ñuc i ño'jtye'elob.

I yuxp'ejlel ty'añ:

Jiñi tyejclum indigenajob mi' mejlel i bajñel chajpañob chej' bajche yom mi' c'ujñtyuñtyel pejtyelel chuqui añ i cha'añ yic'oty cha'añ mi' tyajob i colel tyi' ña'jtyibal ts'aj bu i mele i ño'jtye'elob.

I chujmp'ejlel ty'añ:

Jiñi tyejclum indigenajob chej' bajche mi' mejlel i ña'jtyañob i wenlelob, mi' mejlel i bajñel w'ajchocoñob i yum, cha'añ mi' c'ujñtyan i lumal yic'oty cha'añ bajche' mi' mejlel i ch'ajleñob jiñi ty'ojoñel.

I jo'p'ejlel ty'añ:

Jiñi indigenajob mi' mejlel i ch'ujñ c'ujñtyañob i ña'jtyibal i ño'jtye'elob, yic'oty cha'añ mi' ch'ujñ colel majlel jiñi i ñuclelob, yic'oty yom mi' melob tyoj bu meloñel cha'añ mi' ty'ajob chuq'ui yomob, yic'oty yom mi' ch'ujñ pus i ñuclel jiñi yumulob tyi' pañimil.

I wicp'ejlel ty'añ:

Pejtyelel i tyejclum jiñi indigenajob yom mi' yuq'uejñtyelob baq'ui yom mi' cha'jleñob chumtyil.

I wucp'ejlel ty'añ:

- 1.- Pejty'elel i tyejclum jiñi indigenajob yom cuxul mi yajñelob, yic'oty yom mi' tyajob jiñi i c'o'clel i b'u'ctyal yic'ot i ña'jtyibal yic'ot i c'ujñtyuñtyelob.
- 2.- Pejty'elel tyejclum jiñi indigenajob yom mi' ch'ujñ chajleñob jiñi comol e'tyel, cha'añ tyijicña mi yajñelob, cha'añ ma'añic mi' tyajob i ts'ajlentyelob, ma'añic mi' ts'ujñsuñtyelob, yic'oty cha'añ ma'añic mi' p'ujq'uejl alulob baqui jach añ jiñi woc'ol.

I waxucp'ejlel ty'añ:

1.- Jiñi tyejclum yic'oty jiñi jujuñtyiquil indigenajob ma'añic mi' lajiñtyelob yic'oty cha'añ ma'añic mi' jisujñtyel i ña'jtyibalob.

2.- Jiñi yumulob tyi' pañimil tsi' wa'jchocoyob juñp'ejl e'tyel yic'oty i ty'añ cha'añ mi' c'ujñtyañob yic'oty cha'añ mi' tyojbeñob jiñi indigenajob che'j bajche' iliyi:

a) Pejty'elel chuq'ui mi' yujtyel tyi' tyojlel jiñi indigenajob, mi' ts'ajlentel che'j bajche mi' chajpañob i weñlel o cha'añ mi' chujñ mel ts'aj bu i ñop be i ño'jtye'elob.

b) Pejty'elel chuq'ui mi' yujtyel tyi' tyojlel jiñi indigenajob, che'j bajche chil lum o chuq'ui jach mi' xu'jch'ibentelob tyi' lumal.

c) Che'j an chuq'ui mi' sajtyel, x'ujchiñtyel chibeñtyel jiñi tyejclum indigenajob.

d) Che'j mi' x'icbeñtyelob mi' ñop yambu ña'jtyibalul.

e) Pejty'elel joñtyol bu ty'añ mu'j bu i tyeche ts'ajleya tyi' tyojlel indigenajob.

I bolomp'ejlel ty'añ:

Pejty'elel i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i tyajob i chu'jmlib tyi' jump'ejl tyejclum, mi' mejlel i ch'ujñ melob i ña'jtyibal i ñojtyeleob cha'añ i weñlelob. Mach yomic mi' tyajob i ts'ajleñtyelob.

I lujump'ejlel ty'añ:

Pejty'elel i tyejclum jiñi indigenajob ma'añic mi' mejlel tyi' ch'ojquejlob loq'uejl tyi' lum che' mach che'ic yomob, ma'añic mi' mejlel tyi' wejts'ejlob majlel che' ma'añic i c'ujñbal, yom yujilob chuq'ui mi' yujtyel tyi' tyojlelob, yom mi' comol ña'jtyañob cha'añ mi' tyojbeñtyelob chuq'ui añob i cha'añ yic'oty yom mi' yujtyel weñ bu meloñel cha'añ mi' cha'j sujtyelob tyi' lumal.

Junlujump'ejl ty'añ:

1.- Pejty'elel i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i ch'ujñ melob jiñi ts'aj bu i meleyob i ño'jtye'elob cha'añ mi' cujxtyejsañob i ña'jtyibal, cha'añ cuxul mi' yajñel yic'oty cha'añ mi' colel jiñi i ña'jtyibalob i ño'jtye'elob, che'j bajche' mi' lac q'uejl jiñi ts'aj bu i meleyob, ts'ij ts'ajquiyob i yoty'oty, ts'ij meleyob ch'ejew, q'uiñijel yic'oty son, ts'ij meleyob i yejty'al wiñic yic'oty aluc'ul ty'ac, ts'ij weñ q'ueleyob che'j woli tyi' ñac jiñi uw, yic'oty pejty'elel chuqui añ tyi' pañimil.

2.- Jiñi yumulob mi' chajpañob che'j bajche' mi' i chaj sujty'uijbeñob jiñi ts'aj i sujch'ijbeyob jiñi indigenajob yic'oty cha'añ mi' sujclu'beñ i comol weñlelob, cha'añ mi' ch'ujñ colel i ña'jtyibalob, che'j bajche' ts'ij chajleyob ch'ujuty'esaya cha'añ mi' tyajob i ch'ejlelob. Yom mi' ts'ictyesujbeñtyelob chuq'ui mi' chajpañob jiñi yumulob cha'añ ma'añic mi' yochel jiñi wocol tyi' tyojlel jiñi indigenajob.

Ch'aj lujump'ejl ty'añ:

1.- Pejty'elel i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i ts'ictyesañob, melob, p'ujsoy jiñi ñuc bu i ña'jtyibalob, che'j bajche' tsij' chajleyob q'uiñijel cha'añ mi' i ty'ajob i ch'ejlel, yom mi' ch'ujñ c'ujñty'añob baqui mi' chajleñob ch'ujutyasaya, yic'oty yom mi' sujto'uibeytyelob i buq'uejl jiñi i ño'jtye'elob ts'aix bu chujmijob.

2.- Jiñi yumulob yom mi' yuc'ob i ty'an tyi' ts'ijquijl yic'oty mi' comol ña'jty'añob chej' bajche' mi' chaj' sujto'uibeytyejlob jiñi ts'aj bu xujch'ibeñtyiyob jiñi indigenajob, ya' baqui tsij' chajleñob ch'ujutyasaya yic'oty i buq'uejl jiñi i ño'jtye'elob ts'aix bu chu'jmijob.

Uxlujump'ejl ty'añ:

1.- Pejty'elel i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i c'ujñ, yic'oty cha'añ mi' cuxtyesañ yic'oty cha'añ mi' ch'ujñ pusbeñob i ña'jtyibal i ño'jtye'elob tyi' tyojlel jiñi xwi'il colelob, cha'añ mi' c'ujñob bajche' ch'ujñ cuxul i ty'añ, i ña'jtyibal, che'j bajche' tsij' chajleyob ts'ijb, yic'oty che'j bajche' ts'ij ts'ijbuyob i ña'jtyibal tyi' xajlel, yom mi' ch'ujñ c'ujñty'añob i c'aba'j i lumal baqui mi' chajleñob chujmijtyil.

2.- Jiñi yumulob mi' ch'umob tyi' ñuc yic'oty mi' c'ujñty'an pejty'elel mu' bu i chajpañob jiñi indigenajob che'j bajche' i jac'ol weñ bu meloñel yic'oty cha'añ mi' mel chuqui yom melol tyi' i lumal jiñi p'ujmp'ujñobu cha'añ mi' ty'ajob i weñlel.

Chunlujump'ejl ty'añ:

1.- Pejty'elel i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i wajchocoñ jiñi xpus juñob cha'añ mi' mejlel i chajleñob c'ujñtyesa che'j bajche' mi' mulañ tyi' ty'añ cha'añ mi' tyajob i tyijicñuyel tyi' ñop juñ.

2.- Jiñi indigenajob, che'j bajche' mi' lac q'uejl jiñi alulob, mi' mejlelob tyi' ochel tyi' ñop juñ baqui chajp'ujbil i cha'añ jiñi yumul, ma'añic mi' tyajob i wajleñtyelob.

3.- Jiñi yumulob yic'oty indigenajob mi' comol ña'jty'añob, cha'añ pejty'elel jiñi alulob mi' mejlelob tyi' ochel tyi' ñop juñ, che'j bajche' mi' chajleñob ty'añ.

Jo'jlujump'ejl ty'añ:

1.- Pejty'elel i tyejclum jiñi indigenajob yom mi' q'uejlelob tyi' ñuc, tyi chajp tyi' chajp bu i ña'jtyibal, yom mi' ts'ijbuñtyel i ña'jtyibalob ya' baqui mi' chajpañob jiñi yumulob che'j bajchej mi' p'ujsoy juñ tyi' tyojlel lac lumal, yic'oty yom mi' yujq'uejl tyi' c'ujñel i ñuclelob tyi' tyojlel lac lumal.

2.- Jiñi yumulob mi' chajpañob tyi' weñ, jiñi ty'empabu tyi' tyojlel jiñi indigenajob, cha'añ mi' comol ña'jty'añob che'j bajchej yom mi' jisuyty'el jiñi joñtyol bu ña'jtyibalul, yom mi' lac comol q'uejl tyi' ñuc che'j bajchej añ i cuxtyulel pejty'elel jiñi indigenajob.

Wi'clujump'ejl ty'añ:

1.- Pejty'elel i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i cha'jpañob che'j bajche' mi' mejlel i yuc'obj tyi' c'ujñel i ty'añob, mi' mejlel i ts'ictyesañob tyi' caxlañ ty'añ yom mi' tyajob i coltyuñtyel.

2.- Jiñi yumulob mi' mejlel i ts'ictyesañob tyi' tyojlel lac lumal, che'j bajche' añ tyi' chajp tyi' chajp jiñi i ña'jtyibalob jiñi indigenajob. Jiñi yumulob mach yomic mi' ty'ojx i ña'jtyibal jiñi p'ujmp'ujñob bu, yom mi' x'icbeñ tyi' pejty'elelob jiñi mu' bu i ts'ictyesañob chuqui mi' yujtyel tyi' tyojlelob jiñi tyi' chajp bu ña'jtyibalul.

Wuclujump'ejl ty'añ:

1.- Tyi' jujuñtyiquil yic'oty tyi' jujump'ejl i tyejclum indigenajob yom mi' ty'ajob i tyijicñuyel come mi' q'uejlelob tyi' ñuc, baqui jach mi' majlelb tyi' e'tyel tyi' tyojlel lac lumal yic'ot tyi' yañ ty'ac bu pañimil.

2.- Jiñi yumulob yic'oty jiñi indigenajob mi' comol ña'jty'añob che'j bajche' mi' ty'ajob i coltyujñtyel jiñi alulob cha'añ ma'añic mi' tyi'cluñtyelob tyi' majty'an e'tyel, yic'ot tyi' tyojlel jiñi b'ujb'ujq'uejñ bu e'tyel, yic'oty mu'j bu i tyi'claben i b'uc'tyal, mu'j bu i ty'iclabeñ i ña'jtyibal, yom mi' ty'ajob i c'ujñtyesuñtyel cha'añ mi' tyajob i weñlel ch'ej mi' colelob.

3.- Tyi' jujuñtyiquil jiñi indigenajob mach yomic mi' tyi'cluñtyelob tyi' ts'uts bu e'tyel, mach yomic mi' tyajob i ts'ajleñtyelob yom weñ mi' tyojtyulob cha'añ mi' tyajob i weñlel.

Waxuclujump'ejl ty'añ:

Pejty'elel i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i chajpañob i bu cha'añ mi' waj'chocoñob jiñi i yaj'e'tyelob che'j bajche' mi' ña'jty'añob cha'añ mi' ty'ajob yic'oty che'j bajche' mi' ch'ujñ ty'ajob i weñlel tyi' jujunty'iquil.

Bolonlujump'ejl ty'añ:

Jiñi yumulob yic'oty jiñi wajchocobilob bu i cha'añ jiñi indigenajob mi' comol chajpañob tyi' i tyijicñuyel, che'j bajche' mi' mejlel i ch'ajleñob jiñi meloñel cha'añ ma'añic mi' tyejchel wocol yic'oty cha'añ uts'at mi' ch'ujñ ajñelob.

Juñc'al ty'añ:

1.- Pejty'elel i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i wajchocoñ che'j bajche' mi' mejlelob tyi' colel i lumal, yic'oty che'j bajche' mi' mejlel i c'ujñob i ña'jtyibal cha'añ mi' comol ty'ajob i ty'ijicñuyel cha'añ chujñ cuxul mi' yajñelob tyi' pejty'elel chuqui mi' chajpañob.

2.- Pejty'elel i tyejclum jiñi indigenajob mach bu añic i ch'ujbu añ i cha'añ, yom mi' yujtyel meloñel tyi' tyojlelob cha'añ mi' mejlel i ty'ajob i weñlel tyi' junlajal.

Juñc'ajl i junp'ejl ty'añ:

1.- Pejty'eel i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i ty'ajob i weñlel che'j bajche' yom mi' chajleñob chujmtyil, e'tyel, che'j bajche' jiñi ñop juñ, yom mi' ty'ajob jiñi ts'ijib bu i c'ujñtyesuñtyelob che'j bajche' yom mi' chajleñob e'tyel, yom mi' ty'ajob wen bu i yoty'oty yic'ot i ts'ujcujñtyel cha'añ mi tyajob i c'o'clelob.

2.- Jiñi yumulob mi' cha'jpañ jiñi ts'ijib bu i ña'jtyibal cha'añ mi' yuq'uejn jiñi indigenajob i weñlel yic'ot chuq'ui yom jiñi lac tatuchob, jiñi x'ixic'ob, jiñi ch'ijty'oñ wiñicob, jiñi alulob yic'ot jiñi mach bu ts'ujculic i yoc i c'ub.

Juñc'ajl i cha'jp'ejl ty'añ:

1.- Mi' weñ q'uejlel majlel che'j bajche' yom mi' ts'ujctuyel jiñi ñuc bu ty'añ albil bu cha'añ mi' ty'ajob i weñlel tyi' tyojlelob jiñi lac tatuchob, jiñi x'ixic'ob, jiñi ch'ijty'oñ wiñicob, jiñi alulob yic'ot jiñi mach bu weñic i yoc i c'u'bob.

2.- Jiñi yumulob mi' comol chajpañob yic'oty jiñi indigenajob che'j bajche' mi' mejlel i ty'ajob i weñlel jiñi x'ixicob yic'ot jiñi alulob cha'añ ma'añic mi' tyajob i ts'ajlenty'el yic'ot cha'añ ma'añic mi' jats'ejlob, yom ty'ijicña mi' yajñelob.

Juñc'ajl i yuxp'ejl ty'añ:

Jiñi indigenajob mi' mejlel i chajpañob chuqui ñaxañ yom melol tyi' lumal yic'oty bajche' mi' melob cha'añ weñ añ i lumal. Che'j bajche' mi' mejlel i ña'jty'añob che'j bajche' yom mi' ty'ajob i ts'ujcujñtyelob tyi' tyojlel yumulob, yic'oty che'j bajche' mi' mejlel i chajpañob che'j bajche' yom mi' melbeñty'elob i yoty'oty, yic'oty che'j bajche' mi' mejlel i ty'ajob i coltyujñty'el tyi' tyojlel jiñi yumulob cha'añ weñ mi' ch'ujmtyulob yic'oty cha'añ tyijicña mi' yajñelob.

Juñc'ajl i ch'uñp'ejl ty'añ:

1.- Pejty'eel i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i chajpañob i bu cha'añ mi' ts'ujcañob i bu tyi' yopol yic'oty tyi' wui'c ty'e, yic'oty mi' mejlel i c'ujñ i ts'ujcayñ i bu tyi' aluc'ul, yic'oty tyi' xajlel ty'ac cha'añ mi' c'ujñty'añob i c'o'clelob, mi' mejlel i ty'ajob i ts'ujcujñtyelob tyi' tyojlel jiñi yumulob ma'añic mi' tyoj jiñi i ts'ujcujñtyelob.

2.- Tyi' jujuntyiquil jiñi indigenajob mi' mejlel i ty'ajob i tyijicñuyel yic'oty mi' mejlel ty'ajob pejty'eel i c'o'clel tyi' ña'jtyibal tyi' junlajal che'j bajche' yañob bu. Jiñi yumulob mi' cha'jpañob cha'añ che'j bajche' mi' ty'ajob i weñlel jiñi indigenajob cha'añ ma'ñic mi' ch'ujñ ty'ijclujñtyelob.

Juñc'ajl i jop'ejl ty'añ:

Pejty'eel i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i ch'ujñ cujñtyañob yic'oty cha'añ mi' colel jiñi i ña'jtyibalob che'j bajche' mi' ch'ujutyesañob jiñi lum, jiñi ja', yic'oty jiñi colem ñajp yic'oty pejty'eel añ bu tyi' lumalob c'ujlul tyi' ty'ojlelob i ño'jty'elob cha'añ mi' ch'ujñ c'ujñtye'sañob jiñi xwi'il colelob.

Juñc'ajl i wujcp'ejl ty'añ:

- 1.- Pejty'eel i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel tyi' aq'uejñtyelob i lum cha'añ mi' melob i ty'ejclum yic'oty cha'añ mi'chajleñob e'tyel come i cha'añuch i ño'jtyelob.
- 2.- Pejty'eel i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i ty'ajob yic'oty cha'añ mi' c'ujñob, cha'añ mi' c'ujñtyañob jiñi lum, yic'oty cha'añ mi' mejlel i muñob jiñi i lum o chuqui jach mi' ña'jtyañob i melob o chuqui mi' mulañob.
- 3.- Jiñi yumulob mi' yu'jc i ty'añ cha'añ mi' c'ujñty'añ jiñi i lum yic'oty pejty'eel chuqui añ i cha'añ jiñi indigenajob, mi' chajleñ jiñi weñ bu tyi'c'ojel yic'oty jiñi ty'oj bu meloñel. Mi' q'uejl tyi' ñuc yic'oty mi' p'ijs tyi' weñtya pejty'eel che'j bajche' mi' c'ujñty'añob i lum jiñi tyejclum indigenajob.

Juñc'ajl i wucp'ejl ty'añ:

Jiñi yumulob mi' chajpañob yic'oty mi' melob che'j bajche' mi' comol ña'jty'añob yic'oty jiñi indigenajob, cha'añ junlajal mi' melob chuqui mi' ña'jtyañobh, yic'oty cha'añ mi' bajñel chajpañob i bu yic'oty tyi' ts'iquijl mi' melob chuqui mi' ña'jtyañob jiñi indigenajob, yom mi' q'uejlel tyi' ñuc pejty'eel i weñlelob yic'oty i ña'jtyibalob che'j bajche' mi' c'ujñtyañob i lum come che'uch ts'ij meleyob jiñi i ño'jty'elob. Jiñi indigenajob mi' mejlel i chajpañob che'j bajchej yom mi' ty'ajob i weñlel.

Juñc'ajl i waxucp'ejl ty'añ:

- 1.- Pejty'eel i tyejclum jiñi indigenajob yom mi' cha'j sujt'q'uijbeñty'elob jiñi ts'a'j bu xuch'ijbentyiyob yic'oty yom mi' tyojbeñty'elob tyi' weñ jiñi i lum i cha'añob bu i ño'jtye'elob, mi' lac q'uejl tyi' wajali ts'aj chilbeñtyiyob pejty'eel i lum i ño'jty'elob, ma'añic tsa'j ch'ujmlioy tyi' ñuc, ts'aj ts'ujñsujñtyiyob c'ajbul indigenajob.
- 2.- Yom tyi' tyi'jicñuyel i pusic'al mi' tyojbeñtyelob tyi' ty'aq'uiñ i lum, yic'oty i lumal jiñi indigenajob, cha'añ mi' ty'ajob i weñlel mach yomic mi' yujty'el jiñi jojñtyol bu meloñel yom mi' yujtyel jiñi wen bu tyi'jc'ojel.

Juñc'ajl i bolomp'ejl ty'añ:

- 1.- Pejty'eel i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i c'ujñtyañob jiñi majtye'el, jiñi colem ja' yic'oty i ch'ujñujl pañimil, yic'oty cha'añ mi' cha'jleñob p'ajc' tyi' lum. Jiñi yumulob mi' yu'c tyi' c'ujñel chuqui yom mi' mejlel tyi' tyojlel jiñi indigenajob cha'añ mi' ty'ajob i weñlel yic'oty cha'añ mi' c'ujñtyi'uñty'elob, cha'añ ma'añic mi' ty'ajob i ts'ajlentyel.
- 2.- Jiñi yumulob mi' chajpañob ch'ej bajche mi' coltyañob jiñi indigenajob cha'añ ma'añic mi' ty'ejmp'ujyel chuqui mach weñic ya baqui mi' chajleñob ch'ujmtyiul yic'oty baqui mi' chajleñob e'tyel, yom yujilob chuqui mi' yujtyel tyi' tyojlelob.
- 3.- Jiñi yumulob mi' chajpañob ch'ej bajche' mi' mejlel i tyajob i weñlel cha'añ mi' tyajob i c'oclel jiñi indigenajob, jiñi e'tyel mi' mejlel yic'oty cha'añ mi' yujty'el jiñi ña'jtyubilbu.

Lujump'ejl i chajc'ajl ty'añ:

1.- Ma'añic mi' mejlel tyi' ochel jiñi soldadojob tyi' lum yic'oty tyi' tyejclum jiñi indigenajob che'j ma'añic i c'ujñbalob yom mi' comol ña'jtyuñty'el che'j añ chuqui mi' yujtyel o mi' añ jump'ejl wocol.

2.- Jiñi yumulob mi' comob i ty'añ yic'ot jiñi indigenajob wajchocobil bu tyi' y'ejty'el cha'añ mi' chajpañob mi' añ chuqui yom mejlel tyi' lum o tyi' tyejclum cha'añ mi' yochelob tyi' e'ty'el jiñi soldadojob che'j añ wocol.

Junlujump'ejl i chajc'ajl ty'añ:

1.- Pejty'elel jiñi tyejclum indigenajob mi' mejlel i chajpañ, c'ujñty'añ jiñi ts'aj bu meloyob i ño'jtye'elob yic'oty cha'añ mi' ch'ujñ cujxy'ejsañ jiñi i ña'jtyibalob i ño'jty'e'elob, che'j bajche' tsi'j chajpayob jiñi ts'ac, yic'oty che'j bajche' tsi' meleyob jiñi ts'ijcob q'uijñ, che'j bajche' ts'ij chajleyob p'ac' tyi' lum, yom mi' ch'ujñ c'ujñob i c'aba' tyi' chajp tyi' chajp bu ty'e, yic'oty che'j bajche' ts'ij chajleyob ts'ijb jiñi ño'jtye'elob, che'j bajche' ts'ij chajleyob alas, che'j bajche' ts'ij melbeyob i yejty'al wiñic yic'oty i bul majtye'el. Yom mi' ch'ujñ melob majlel yic'oty cha'añ mi' chujñ pajsob i ñuclel i ña'jtyibalob yic'oty pejty'elel chuqui yujilob i mel cha'añ chujñ cujxul mi' yajñel i ñuclel tyi' pejty'elel ora.

2.- Tyi' junmojty jiñi tyejclum yic'oty jiñi yumulob mi' mejlel tyi' chujñ cujñtyujñty'el ili ñuc bu i ña'jtyibalob jiñi indigenajob come jifñuch i weñlel lac lumal.

Chajlump'ejl i chajc'ajl ty'añ:

1.- Pejty'elel jiñi i tyejclum indigenajob mi' mejlel i comol ña'jty'añob chuqui ñaxañ yom melol cha'añ i weñlel i lumal, che'j bajche' yom c'ujñol jiñi lum tyi' tyejclum yic'oty pejtye'el chuqui añ.

2.- Jiñi yumulob mi' comol ña'jty'añob tyi' tyijicñuyelob yic'oty jiñi añob i yejty'el tyi' tyojlel jiñi indigenajob cha'añ mi' añ chuqui yom i mel jiñi yumul, yom mi' ñaxañ ña'jtyañob tyi' comol cha'añ ma'añic mi' ty'ejchel wocol, mi' lac q'uejl che'j mi' ña'jtyañob i comol melob jiñi e'tyel cha'añ mi' ty'ajtyul chuqui añ tyi' ja' yic'ot chuqui añ tyi' lum o chuqui jach mi' ty'ajtyul.

3.- Jiñi yumulob mi' chajpañ che'j bajche' yom mi' chajleñ jiñi ty'oj bu meloñel yic'oty cha'añ mi' ja'q'uejl jiñi ty'añ, cha'añ mi' cujñtyujñtyel pejty'elel chuqui añ tyi' jojty'ilel i lumal jiñi indigenajob, mi' ñu'cq'uejsujñtyel i pusic'al cha'añ chujñ much'ujlob mi' yajñelob che'j bajche' añob i ñop'bal.

Uxlujump'ejl i chajc'ajl ty'añ:

1.- Pejty'elel jiñi i tyejclum jiñi indigenajob junp'ejl jach i ño'jtye'elob. Ma'añic mi' sajty'el jiñi i ñuc'lelob, ma'añic mi' chojquejlob loq'uejl baqui mi' chajleñob chumjtyul, jiñi yumulob yom mi' chajleñ jiñi tyoj bu meloñel cha'añ ma'añic mi' tyejchel wocol, come ñaxañ ts'aj chumjleyob i ño'jtye'elob jiñi indigenajob ila tyi' lumal Méjico.

2.- Pejty'elel jiñi i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i tyejmp'añob i bu cha'añ mi' wajchocoñ jiñi i yumujñty'elob che'j bajche' mi' bajñel mulañob cha'añ i weñlelob.

Chujmlumjump'ejl i chajc'ajl ty'añ:

Pejty'elel jiñi i tyejclum indigenajob mi' mejlel i yujc'ob tyi' cujñel yic'oty cha'añ mi coel jiñi i yumunty'elob, mi' mejlel i tyejpañob i bu cha'añ mi' chujñ melob jiñi ch'ujutyasaya, che'j bajche' mi' ña'jtyañob i mel tyi' jujunchajp ts'aj bu i ñopoyob tyi' tyojlel i ño'jtye'elob, yic'oty cha'añ mi' chajleñob tyoj bu meloñel cha'añ mi' ja'q'uejl jiñi ty'añ chej bajche' albil yic'oty ts'aj ña'jtyiñtyi tyi' pejtyelel pañimil.

Jo'jlumjump'ejl i chajc'ajl ty'añ:

Pejty'elel jiñi i tyejclum indigenajob mi' mejlel i ña'jtyañob che'j bajche' mi' x'ijcbeñob i bu tyi' jujuntyiquil cha'añ i weñlel i lumal.

Wu'iclujump'ejl i chajc'ajl ty'añ:

1.- Pejty'elel jiñi i tyejclum jiñi indigenajob, ya' bu chujmulob ya' baqui jaxul jiñi lum yambu pañimil, mi' mejlel i chajpañob che'j bajche' yom mi' comol colty'añob i bu, yic'oty che'j bajchej yom mi' melob jiñi comol e'tyel, yic'ot cha'añ mi' melob jiñi ts'aj bu meleyob i ño'jtye'elob, cha'añ mi' chujñ q'uejlelob tyi' ñuc jiñi ña'jtyibalob tyi' tyojlelob jiñi yajbu chujmulob tyi' yambu pañimil.

2.- Jiñi yumulob mi' comol ña'jtyayob yic'oty jiñi indigenajob che'j bajche' yom mi' chujñ ña'jtyuñtyel jiñi i ñuclelob jiñi pejty'elel indigenajob.

Wuclujump'ejl i chajc'ajl ty'añ:

1.- Pejty'elel jiñi i tyejclum jiñi indigenajob, mi' mejlel i comol ña'jtyañob, mu' bu i chajpañob, mu' bu i c'uchojb tyi' ty'añ, mu' bu i ts'ijbañob tyi' juñ, cha'añ yom bu mi' ch'ujñ ña'jtyuñtyel jiñi i ña'jtyibal yic'ot ñuclel jiñi ño'jtye'elob jiñi p'ujmp'ujñob bu, Jiñi yumulob yom mi' ja'c chuqui ña'jtyibil, yom mi' q'uejl tyi' ñuc jiñi ts'ijbubil i cha'añob jiñi indigenajob.

2.- Ma'añic mi' mejlel tyi' yajpel pejtyelel chuqui ts'ijbubil, ma'añic mi' mejlel tyi' mucty'uñtyel jiñi pejty'elel ña'jtyibilbu, ts'ijbubil bu i cha'añ jiñi indigenajob come che'uch ts'ijbubil tyi' ñuc bu juñ ts'aj bu i ña'jtyayob jiñi pejty'elel yumulob tyi' pañimil.

Waxuclujump'ejl i chajc'ajl ty'añ:

Jiñi yumulob mi' comol melob jiñi e'tey'el yic'oty jindigenajob, yic'oty tyi' tyojlel yambu yumulob cha'añ mi' ts'ujctyuyel pejty'elel jiñi ts'aj bu i ts'ijbayob pejty'elel jiñi ñuc bu yumulob.

Bolomlujump'ejl i chajc'ajl ty'añ:

Pejty'elel jiñi i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i ty'ajob i coltyuñty'el tyi' ty'ajqu'in yic'oty mi' mejlel i ty'ajob i cujñty'esujñtyel tyi' e'tyel tyi' tyojlel yumulob, che'j ja'el tyi' tyojlel pejty'elel jiñi yumulob tyi' pañimil.

Chajc'ajl ty'añ:

Pejty'elel jiñi i tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i ty'ajob i weñlel tyi' junlajal yic'oty yom mi' yujtyel jiñi tyoj bu meloñel tyi' tyojlel jiñi yumulob, yom mi' melbeñtyelo tyi' orajach chuqui ñaj'jty'ubil, yic'ot ts'ujcuyl mi' mejlel jiñi mu' bu i comol ña'jty'añob che'j añ chuqui mi' yujty'el tyi' tyojlel tyi' jujuntyiquil o mi' tyi' pejty'elelob. Pejty'elel jiñi mu' bu i ña'jty'uñtyel yom mi' q'uejlel tyi' ñuc cha'añ ch'ujñ cujxul mi' yajñel pejty'elel jiñi ña'jtyibal jiñi indigenajob come che'uch ts'ijbubil tyi' tyojlel jiñi yumulob tyi' pañimil.

Chajc'ajl i jump'ejl ty'añ:

Jiñi jujunchajp yumulob añob c'ajbul bu i ña'jtibal jiñi mu' bu i melob i yejtyel ya baqui mi' tyejpañob i bu jiñi junmojty bu pañimil (Naciones Unidas) yic'oty yan ty'ac bu x'ej'ty'elob tyi' jujunpe'jl pañimil cha'añ mi' ja'q'uejl jiñi ts'ijbubilbu tyi' ñuc bu juñ, yom mi' chajleñob wen bu meloñel yic'oty yom mi' ja'c'obj jiñi ty'añ cha'añ mi' colty'añob tyi' ty'aq'uijñ jiñi p'ujmp'ujñob bu yic'oty cha'añ mi' chajleñob cujñty'esa, cha'añ yom mi' ty'ajob i weñlel pejty'elel jiñi indigenajob tyi' pañimil cha'añ mach chujñ p'ujmp'ujn mi' yajñelob.

Chajc'ajl i chajp'ejl ty'añ:

Jiñi junmojty yumulob tyi' pañimil (Naciones Unidas), yic'oty pejty'elel jujunchajp bu yambu yumulob mi' chujñ ac'obj tyi' cujñel, yic'oty cha'añ mi' chujñ x'ijcbeñ jiñi yambu yumulob cha'añ yom mi' chujñ q'uejlel tyi' ñuc jiñi ña'jtyibal yic'oty i ñuclel jiñi ño'jty'elob jiñi indigenajob come che'uch ts'ijbubil tyi' jiñi ñuc bu juñ.

Chajc'ajl i yuxp'ejl ty'añ:

Pejty'elel chuqui ts'ijbubil tyi' jiñi ñuc bu juñ jiñuch yom bu mi' ts'ujcty'ujyel cha'añ chujñ cujxul mi' yajñel yic'oty cha'añ mi' chujñ ja'q'uejl ili ty'añ, cha'añ mi' ty'ajob i weñlel jiñi indigenajob tyi' pejty'elel pañimil.

Chajc'ajl i chump'ejl ty'añ:

Pejty'elel jiñi i tyejclum jiñi indigenajob mu' bu i bajñel chajpañob cha'añ mi' ty'ajob i weñlel ts'ijbubil bu tyi' ñuc bu juñ, mi' ts'ujcty'ujyel tyi' junlajal tyi' tyojlel jiñi wiñicob x'ixicob.

Chajc'al i jop'ejl ty'añ:

Ma'añic mi' mejlel tyi' q'uejxy'uyel, mi' muq'uijc i mejlel tyi' yajpel chuqui tsa'j ts'ijbuñtyi tyi' jiñi ñuc bu juñ, ma'añic mi' chujñ mejlel tyi' tyi'jc'ñujñty'elob jiñi p'ujmp'ujñob bu yom chujñ cujxul mi' yajñelob tyi' pejty'elel ja'bil.

Chajc'ajl i wujcp'ejl ty'añ:

1.- Pejty'elel chuqui melbil, Ma'añic mi' mejlel tyi' je'jmel chuqui ts'ijbubil yic'oty chuqui ña'jty'ubil tyi' jiñi ñuc bu juñ ts'aj bu i ts'ijba jiñi pejty'elel jiñi yumulob. Jiñi yumulob jiñi junmojt wiñicob o jujuntyiquil wiñicob ma'añic mi' mejlel i chajlen ts'ajleya tyi' tyojlel jiñi ñuc bu juñ tsa' bu i meleyob jiñi junmojt yumulob tyi' pañimil (Carta de las Naciones Unidas) Ma'añic mi' tyejch wocol ili juñ ts'aj bu ts'ijbuntyi' tyi' ty'ojlel yumulob, tyi' tyojlel junmojt tyejclum, mi' lac q'uejl jiñuch cha'añ mi' chujñ sujclujben i weñlel yic'oty cha'añ chujñ junmojt mi' yajñelob tyi' pejty'elel jiñi chumulob bu tyi' jujump'ejl ty'ejclum.

2.- Che'j ba ora mi' c'ujñel jiñi ts'ijbubil bu tyi' ñuc bu juñ, yom mi' p'ujsty'ul tyi' ñuc cha'añ mi' mejlel i melob chuqui mi' bajñel ña'jty'añob jiñi indigenajob. Pejty'elel chuqui mi' ña'jty'uñty'el yom mi' yujty'el che'j bajche' ña'jtyubil yom mi' ja'q'uejl ili ty'añ ts'ijbubil bu cha'añ mi' ty'ajob i weñlel pejty'elel jiñi p'ujmp'ujñob bu. Pejty'elel chuqui mi' ña'jty'uñtyel cha'añ mi' q'uejty'uyel jiñi ty'añ, mach cha'añic mi' ty'ajob i ts'ajlenty'el jiñi indigenajob, yom cha'añ mi' ty'ajob i weñlel yic'oty cha'añ mi' q'uejlel tyi' ñuc jiñi mu' bu i ña'jty'añob yic'oty cha'añ yom mi' yujty'el jiñi tyoj bu meloñel cha'añ mi' ty'ajob i tyijicñuyel pejtyelel jiñi tyejclum.

3.- Pejty'elel chuqui albil yic'oty chuqui ts'ijbubil tyi' jiñi ñuc bu juñ yom mi' ts'ujctyuyel che'j bajche' ña'jtyubil, yom mi' yujty'el jiñi weñ bu meloñel tyi' tyojlel yumulob, yom mi' chujñ p'ujstyul tyi' ñuc pejty'elel i ña'jtyiblob jiñi indigenajob, yom mi' q'uejlelob tyi' junlajal, mach yomic mi' chujñ chojquejlob o ts'ajlenty'elob, yom mi' ty'ajob i colty'uñty'el tyi' tyojlel yumulob cha'añ mi' chujmtyulob tyi' uts'at, yic'oty cha'añ mi' chujñ ty'ajob i tyijicñuyelob tyi' pejty'elel ja'bil.

Tsi' ch'ajle ty'añ jiñi Ministra Socorro Roviroso jiñuch añ bu y'etyel ila tyi' Méjico wajchocobil bu cha'añ mi' ch'ajlen ty'añ tyi' Organización de las Naciones Unidas (ONU) ya' tyi' Nueva York, tyi' EUA, tsi' yulu chej' bajche' yom mi' mel i y'ejtyel jiñi ñuc bu i ty'ejmpa bu jiñi junmojty yumulob (Asamblea General de la ONU) chej' bajche' mi' mejlel Jiñi tyoj bu meloñel tyi' tyojlel i tyejclum pejty'eel indigenajob.

X'ixic ñuc bu a wejty'el.

Jiñi wajchobilob bu tyi' y'ejtyel tyi' Méjico mi' q'uejl tyi' ñuc jiñi e'tyel woli bu i mel jiñi junmojty ñuc bu yumulob, jiñuch yom bu mi' yujty'el cha'añ mi' ts'ujctyuyel tyi' pejty'eel pañimil cha'añ mi' yujtyel weñ bu meloñel tyi' tyojlelob tyi' jujunp'ejl i ty'ejclum indigenajob.

Jiñi yumul tyi' Méjico weñ tyijicña mi' yujbin come i lumal an cajbul i tyejclum jiñi indigenajob tyi' chajp bu mi' chajleñob ty'añ yic'oty e'tyel. Mi' lac q'uejl yom ts'ujctyuyel lujunc'ajl ja'bil ili lumal M'ejico tsi' ty'ajayob i librelel cha'añ mi' bajñel wajchocoñob jiñi yumul chej' bajche' mi' bajñel ña'jtyañob. Jiñi cha'añ mi' su'jbeñetla ila tyi' ñuc bu tyejmpabu, jiñi indigenajo jiñuch xñaxañ xchumtyulob come tsi' pusu i ñu'clel i ño'jtyelob.

Jiñi tyejchibal yic'oty i wi' ili lumal Méjico jiñuch indigenajob, come an c'ajbul chuqui tsi' meleyob i ño'jtye'elob, mi' lac q'uejl jiñi ñuc bu yo'tyot baqui tsij' ch'ajleyoy jiñi q'uiñijel, yic'oty baqui tsij' meleyob i yumuntyel, yic'oty baqui tsij' ch'ajpayob jujunp'ejl ña'jtyibalul cha'añ i weñlel i lumal, ma'añic baqui mi' mejlel lac ty'aj iliyi cojach tyi' lumal Méjico.

Méjico mi' ña'jty'añ cha'añ jiñi tsaj' i ña'tyayob jiñi junmojty yumulob tyi' pañimil, weñuch come che'uch ña'jtyubil i cha'añ jiñi yumulob i che'uch tsij'bubil tyi' jiñi ñuc bu juñ i cha'añ jiñi lumal Méjico.

Jiñi cha'añ, jiñi yumul tyi' Méjico mi' ña'jtyañ yic'oty mi' yul chej' bajche' iliyi.

1.- Jiñi tyejclum jiñi indigenajob mi' mejlel i ch'ajpañob chej' bajche' mi' bajñel i wajchoñ jiñi yumob come che'uch mi' yul jiñi ty'añ 3, 4 y 5 tyi' jiñi ñuc bu ty'añ tsaj' bu ch'ajpayob jiñi junmojty yumulob tyi' pañimil, che'uch mi' yujtyel ila tyi' tyojlel indigenajob come che'uch tsij'bubil tyi' jiñi ñuc bu juñ i cha'añ M'ejico. Cha'añ chujñ junmojty mi' yajñelob yic'oty cha'añ mi' tyajob i weñlel.

2.- Jiñi tsij'bubil bu ty'añ tyi' 26, 27 y 28 tyi' jiñi ñuc bu juñ ña'jtyubilbu i cha'añ jiñi junmojty yumulob, cha'añ pejtye'el chuqui añ i cha'añob jiñi indigenajob, chej' bajche' jiñi i lumob, chej' bajche' yom mi' bajñel cujñty'añob jiñi i lum yic'oty pejtye'el chuqui añ tyi' tyojlelob, ma'añic mi' mejlel tyi' chilbentyelob ma'añic mi' mejlel tyi' sajty'el, come che'uch tsij'bubil tyi' jiñi ñuc bu juñ tyi' lumal Méjico, chej' ja'el ma'añic mi' mejlel tyi' tyicñuñtyelob yambu jiñi ch'ujmulob bu tyi' tyojlel lac lumal. Come che'uch tsij'bubil tyi' ty'añ 27y 28 tyi' jiñi ñu bu lac juñ, cha'añ yom mi' yujtyel jiñi tyoj bu meloñel tyi' pejtye'el i lumal Méjico.

3.- Chej' bajche' mi' mejlel jiñi albilbu tyi' jiñi ñuc bu juñ tsaj' bu i tsij'bayob jiñi junmojty yumulob, che'uch mi' tsij'buñtyel tyi' jiñi ñuc bu juñ yic'oty cha'añ che'uch mi' ts'ujctyuyel ila tyi' lumal Méjico, mi' q'uejlel tyi' ñuc jujuntyiquil wiñicob yic'oty tyi' pejtye'el chej' bajche' yom, yic'oty cha'añ mi' weñ cujñtyuñtyel pejtye'el jiñi x'ixicob, cha'añ junlajal mi' q'uejlelob chej' bajche' jiñi wiñicob.

Wocolix la' wulu'.

Nueva York, uxlujump'ejl tsi'jc tyi' septiembre chej' tyi' 2007.

